

Skrynyk Tetiana, Martynchuk Olena, Taran Oksana

CONTENT AND PREREQUISITES FOR THE ACTIVITIES OF PARENTS OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN AN INTERDISCIPLINARY SUPPORT TEAM

Summary.

Ukrainian legal and regulatory documents on inclusive education emphasize the need for teachers and parents of persons with special educational needs (SEN) to cooperate on a partnership basis. At the same time, when specifying the issue of involving parents of these persons in the process of support, the role of parents is levelled, reduced to formal moments, for example, to provide data on the child and sign the individual development program developed by the support team. Our questionnaire survey of parents showed a fairly high level of their awareness of the mechanisms of effective educational process in an inclusive educational environment, their desire to acquire competence regarding inclusive technologies for practical support of inclusive education, the readiness of most of them to become active participants in the educational process, performing a variety of functions for the sake of achieving certain goals of learning and development of a child with SEN. The content of these functions includes joint planning of goals and objectives; discussion of the results obtained, recording the dynamics of the child's development; sharing knowledge and experience with teachers, creating an educational environment, including the purchase of necessary facilities or equipment for the child; ensuring internal communication among the members of the support team, etc. We have defined the content of their activities, covering two areas – 1) influence on the administration of the educational institution and participants of the support team and 2) own contribution at each stage of psychological and pedagogical support. An important prerequisite for the realization of parental activity is the personal qualities of parents (including the ability to work in a team), as well as the level of their competence on issues of education and child development.

Keywords: parental involvement; special educational needs; partnerships; support team; inclusive educational environment.

Стаття надійшла до редколегії 24 травня 2024 року

УДК 159.922.7-054.73]: 355.01

DOI: [https://doi.org/10.32405/2413-4139-2024-1\(32\)-90-99](https://doi.org/10.32405/2413-4139-2024-1(32)-90-99)

Калмикова Лариса,

м. Переяслав, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-7538-2635>

Харченко Наталія,

м. Переяслав, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-9958-5226>

Мисан Інна,

м. Переяслав, Україна

 <https://orcid.org/0000-0001-9416-4484>

ПОДОЛАННЯ ПСИХОТРАВМІВНИХ СТАНІВ У ДІТЕЙ ІЗ ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІЩЕНИХ СІМЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація.

У статті розкрито психотерапевтичні життєзмінювальні та психолінгвотерапевтичні технології психологічної допомоги дітям, які постраждали внаслідок різних психотравмівних ситуацій / подій. Психотравмівну ситуацію / подію розуміють як будь-яку особисто значущу ситуацію (явище), що має характер патогенного емоційного впливу на психіку людини і може, у разі недостатньої сформованості захисних психологічних механізмів, зумовити психічні розлади. Дефініція «психотехнологія»

(у широкому розумінні) трактується, по-перше, як сукупність міждисциплінарних знань про мету, завдання, алгоритми, структуру, зміст та організаційні форми і засоби психотерапевтичних впливів в освітньому процесі закладів дошкільної освіти, які забезпечують гармонізацію й оптимізацію мовлення дітей, розвиток рідної мови та мовлення; по-друге, як науково вмотивовані, емпірично перевірені на практиці й доведені психотехніки розвитку мовлення (у вузькому значенні). Психотехніки тлумачаться двоєдино: 1) з урахуванням поглядів тих, хто розвиває мовлення в дітей, як сукупність адресно спрямованих психолінгвотерапевтичних і життєзмінювальних впливів для гармонізації мовлення і поєднаних із ним психічних процесів, особистісних властивостей і психостанів; 2) на підставі погляду тих, хто навчається, як спосіб оволодіння й володіння гармонізованим після психологічної травми мовленням.

Гармонізацію й оптимізацію мовлення дітей засобами групової психотерапії, зокрема життєзмінювальних і психолінгвотерапевтичних технологій, розглянуто як ефективний психотерапевтичний засіб надання дітям психологічної допомоги, зняття стресу та напруження, усунення деструктивних чинників, які спричиняли дисгармонію і дисонанс у дитячих висловлюваннях.

Ключові слова: психотравмувальні стани; психотравмівна ситуація/подія; тимчасово переміщені особи; умови війни; психологічна допомога; життєзмінювальні технології; психолінгвотерапевтичні технології; казкотерапія; гармонізація й оптимізація висловлювань; внутрішні психічні структури і функції.

Становлення і розвиток психіки дитини, процеси соціалізації, формування особистості, її світогляду започатковуються саме в період дошкільного дитинства. Як зазначає І. О. Луценко, нині зростання дітей проходить в умовах реальних військових подій й відтворювання медіазасобами відеосюжетів, документальних зображень бойової техніки, зброї, учасників бойових дій, поранених бійців, людських страждань, використання в мовленнєвому середовищі військової лексики (антитерористична операція, бойовики, вибухи, ворожі обстріли, воєнні дії, збройні провокації, гранатомети, міни, окупанти, оборонні укріплення тощо). Особливо гостро ці події переживають діти, у родинях яких є учасники бойових дій, загиблі, поранені, внутрішньо переміщені особи, біженці [11, с. 3]. Враховуючи психоемоційний і фізіологічний стан дітей, які пережили психотравмівну ситуацію, можна переконливо стверджувати, що їм насамперед потрібні психотерапевтичні впливи, зокрема життєзмінювальної психотерапії, яка визнає дійсним місцем докладання зусиль дитячого психолога, педагога внутрішній світ кожної дитини, яка потребує психологічної допомоги.

Мета статті полягає в тому, щоб репрезентувати психотерапевтичні життєзмінювальні та психолінгвотерапевтичні технології психологічної допомоги дітям, які постраждали внаслідок різних психотравмівних ситуацій / подій.

Психотравмівна ситуація / подія – це будь-яка особисто значуща ситуація (явище), що має характер патогенного емоційного впливу на психіку людини і в разі недостатньої сформованості захисних психологічних механізмів може зумовити психічні розлади. Психотравмівними вважаються події, що загрожують життю і фізичній цілісності людини: поранення, контузії, фізичне травмування; важкі медичні процедури; загибель чи смерть близьких людей, побратимів, мирного населення; картини смерті, поранень і людських страждань [3].

Психотерапевтичні життєзмінювальні технології, а також психолінгвотерапевтичні технології розраховані на гальмування негативних спогадів, асоціацій, що пов'язані з напругою, тривожністю, страхами, та а також на гармонізацію та розвиток мовлення тих дітей, які зазнали певних стресів, спричинених різними надзвичайними ситуаціями, зокрема внутрішнім переміщенням, переживаннями умов війни, болісним переживанням відсутності батьків, які беруть участь у військових діях тощо.

Запропонована психотерапевтична життєзмінювальна технологія спочатку була створена для потреб роботи з переселенцями в умовах проведення АТО [11]. Вона успішно використовувалася в роботі з дітьми дошкільного віку і мала позитивні результати. Практика роботи за цією психотехнологією засвідчила, що вона доречна, корисна і затребувана в сучасних умовах роботи психологів з надання психологічної допомоги дітям із сімей, члени яких є внутрішньо переміщеними особами.

Діти, які пережили психологічний стрес, на відміну від дорослих, не розуміють, що з ними сталося, вони не здатні пояснити свій психологічний і фізіологічний стан, свої переживання і занепокоєння, власні страхи, фобії й тривоги, а тим більше не можуть попросити про психологічну допомогу або прийти до психотерапевта за нею. Посттравматичні стресові розлади дошкільників можна виявити насамперед за їхньою поведінкою, мовленням і малюнками. Тому висловлювання психологічно травмованих дітей, своєрідність їхньої поведінки мають бути предметом особливої уваги психолога.

Дефініцію «психотехнологія» трактуємо з опорою на дослідження Л. О. Калмикової [5]: по-перше, як *сукупність міждисциплінарних знань про мету, завдання, алгоритми, структуру, зміст та організаційні форми і засоби психотерапевтичних впливів* в освітньому процесі ЗДО, які забезпечують гармонізацію й оптимізацію мовлення дітей, розвиток рідної мови та мовлення (у широкому розумінні); по-друге, як науково вмотивовані, емпірично перевірені на практиці й доведені *психотехніки розвитку мовлення* (у вузькому значенні).

Психотехніки тлумачать двоєдино: 1) з урахуванням поглядів тих, хто розвиває мовлення в дітей, як *сукупність адресно спрямованих психолінгвотерапевтичних і життєзмінювальних впливів* для гармонізації мовлення і поєднаних з ним психічних процесів, особистісних властивостей і психостанів; 2) на підставі погляду тих, хто навчається, як *спосіб оволодіння й володіння гармонізованим після психологічної травми мовленням*.

Гармонізацію й оптимізацію мовлення дітей із посттравматичним синдромом засобами групової психотерапії, зокрема життєзмінювальних і психолінгвотерапевтичних технологій розглядаємо як ефективний психотерапевтичний засіб надання дітям психологічної допомоги, зняття стресу і напруження, усунення деструктивних чинників, які спричиняли дисгармонію та дисонанс у дитячих висловлюваннях. Спокійне урівноважене мовлення дітей без його уповільнення чи прискорення, необґрунтованої паузації в процесі перебігу, зайвих афектів й емоційного напруження в говорінні, постійного відображення в процесі говоріння пережитих дітьми подій, які зумовили стрес і спричинені ним симптоми порушення мовлення, може з'явитися в них за умов, якщо кожна дитина відчуває любов до себе, турботу про неї, якщо вона оточена увагою та підтримкою [11].

На основі наукових уявлень Б. Карвасарського про психотерапію як особливий різновид міжособистісної взаємодії, за якої дитині надається допомога психологічними засобами в разі виникнення у неї проблем або утруднень психічного характеру, ми використовуємо термін «групова психотерапія» у двох значеннях: 1) як метод впливу, що приводить у дію процес навчання (щодо життєзмінення і гармонізації мовлення – Л. Калмикова); 2) як комплекс явищ, що відбуваються під час взаємодії та спілкування дітей (у нових, кардинально змінених безпечних умовах – Л. Калмикова). Здійснюючи гармонізацію та формування мовлення дітей, доцільно використовувати такі форми роботи, як психолінгвотерапія, креативна візуалізація, релаксопедія і сугестопедія тощо, а також технології казкотерапії, ігрової терапії, лялькотерапії, арттерапії, природотерапії, музикотерапії. Вони створюють можливості для психологічної допомоги, розвантажують від стресів і труднощів психіку дітей, знімають дезадаптацію, що природно виникає при зміні місця проживання та постійному згадуванні про пережите; виконують роль трансмісії – своєрідного механізму, завдяки якому передається рух від дорослих, що впливають психотерапевтичними засобами, до механізмів навчання гармонізації та розвитку мовлення, запускаячи їх і спрямовуючи таким чином їхню дію [11].

Під час застосування будь-якої форми терапії чи технології важливо заохочувати звернення кожної дитини до самої себе, до свого мовлення. Свобода говоріння, словесне вираження власних думок і почуттів дає змогу дітям зняти напругу, відволікатися від стресових згадувань, урівноважувати своє мовлення, відчувати, що вона потрапила в нові безпечні умови, що їй нічого не загрожує, що в її житті відбулися зміни, які докорінним чином поліпшать її стан, повернуть дитячу радість і натхнення, дозволять сприймати їх як гідних і значущих. Завдяки життєзмінювальній психолінгвістичній терапії діти мають можливість самовиражатися; вони набувають

здатності приймати та цінувати спосіб свого мовленнєвого самовираження, спроможності переставати сумніватися в самих собі, не боятися можливих зауважень у разі відкритого висловлення своїх думок, настроїв, почуттів, відкрито говорити про свої справжні наміри, побажання, дії та устремління. Одним із важливих способів гармонізації дитячої життєдіяльності є креативна візуалізація, що заснована на механізмах роботи уяви як побудовчого, творчого і керованого процесу. Ця форма психотерапії спрямовується на теперішнє дітей і використовує природну міць їхньої уяви, яка є здатністю розуму створювати ідеї чи ментальні образи.

Застосовуючи креативну візуалізацію в урівноваженні та формуванні мовлення, важливо спиратися на уяву, щоб створювати чіткий образ того, чого ми хочемо досягти в мовленні дітей, які мають посттравматичні стресові розлади. Потім увага дітей має фіксуватися на цій ідеї чи картині постійно, надаючи їй позитивної енергії, допоки вона не стане реальністю (досягається те, що візуалізоване). Використовується також один з елементів креативної візуалізації – *афірмація* – *позитивна настанова на те, що уявлюване вже існує*. Потрібно навчати дітей робити настанови на мовленнєву діяльність, які ніби притягують бажане і створюють усе, що відбувається. Дошкільникам варто вимовляти афірмації або пошепки, або про себе, або вголос, або навіть співом. Діти мають стверджувати:

- а) у теперішньому часі, наприклад: «Я легко складаю чарівні казки», «Я вмію говорити грамотно, чітко і виразно», «Я можу описувати іграшки», «Я дуже гарно розповідаю» тощо;
- б) лише в позитивній формі;
- в) лаконічно і просто. Це підвищує ефект афірмацій.

На заняттях необхідно запропонувати дошкільникам заздалегідь підготовлені твердження. Під час їх вибору потрібно обов'язково дотримуватися вимог до використання афірмацій:

- 1) візуалізувати картину в деталях, досягаючи точності.
- 2) зосереджуватися на ній часто, щоб вона стала частиною життя дитини.

Гармонізація й оптимізація висловлювань дітей у вигляді психотерапевтичного процесу спрямовано впливають не лише на стабілізацію і розвиток мовлення, а й на *внутрішні* психічні структури і функції, забезпечуючи урівноважений психічний стан дітей, нормалізують їхню поведінку, забезпечують зникнення симптомів психологічних травм [11].

Однією з ефективних життєзмінювальних психолінгвотерапевтичних технологій, що використовується в психологічній допомозі дітям, які пережили психотравматичні ситуації / події, є казкотерапія.

Казкотерапія – одна з універсальних і привабливих форм роботи психолога під час розв'язання проблем із подолання наслідків психотравматичних ситуацій / подій і розвитку мовлення дітей. Вона є джерелом розкриття і розвитку творчих мовленнєвих здібностей дітей. Без казки, зауважував В. Сухомлинський, живої і яскравої, яка оволоділа свідомістю і почуттями дитини, неможливо уявити дитяче мислення і мовлення як певний ступінь розвитку людського мислення і мовлення [10]. Казкотерапія – це процес активізації мовних ресурсів, мовленнєвого потенціалу особистості. У процесі казкотерапії відбувається і терапія середовищем, а особливою казковою обстановкою. У ній проявляються приховані і не розкриті мовно-мовленнєві здібності, може здійснитися мрія, зреалізуватися творчий задум, відбутися висловлювання, яке в ситуації довільності, напруження або стресу створюється з великими труднощами. У казці ж усе змінюється: говорить не дитина, а казковий персонаж, а отже, говоріння відбувається легко, тому що здійснюється мимовільно [11].

Саме так у невимушеній обстановці кожна дитина набуває мотивованості та інших важливих рис мовлення, що необхідних для успішного висловлювання. У казці завжди з'являється відчуття захищеності, знімаються тривоги від невпевненості в говорінні, зникають страхи від пережитого, невпевненість перед необхідністю висловлюватися публічно. Будучи результатом роботи людської свідомості та підсвідомості, казка допомагає дітям через інтуїцію та фантазію відкривати в собі творчий мовленнєвий початок, відчувати атмосферу таємничості та загадковості, наділяти звичайні речі казковими і чарівними властивостями, починати створювати нові

пригоди та події, ставати чарівниками. Казкотерапія розвиває у дошкільнят чуттєве сприймання і уяву, вчить їх творчо мислити і відтворювати все це в мовленні, стимулює активне спілкування, дитячу фантазію, надає їм сили і формує їх як мовленнєвих особистостей. У казкотерапії дитина залишає реальний світ і переноситься у світ мовленнєвих фантазій, що актуалізуються казкою, з якими безпосередньо набуваються і риси мовлення, а разом – поступово зникають посттравматичні розлади [11].

Завдяки інформативності казки психолог через аналіз складеної дошкільниками казки отримує інформацію про психологічний стан, актуальний і потенційний рівні розвитку мовлення, визначає способи подолання психологічних проблем і труднощів у висловлюваннях, пов'язаних із ними.

Доповнюючи та змінюючи казку, діти долають мовні самообмеження та збагачують свій мовленнєвий досвід. Знаходячись у казковій мовленнєво-драматичній реальності, кожна дитина стає емоційно захищеною від ризику «згорання», яке б могло відбутися, враховуючи її психологічний стан, у звичайній дидактичній обстановці [11].

Беручи участь у казкотерапевтичних формах роботи, дошкільники накопичують позитивний емоційний заряд, виходять із казки задоволеними від своїх мовленнєвих дій і впевненіми у своїх мовно-мовленнєвих можливостях, укріплюючи власний соціальний імунітет, статус «досвідченого» мовця, який здатен до вербального самовираження. Через казкотерапію кожна дитина опановує способи й алгоритми комунікації, а також шляхи виходу з проблемної мовленнєвої ситуації, підказані сюжетом і образами казки. Ця психотерапевтична форма організації формування мовлення дає дошкільникам змогу не лише розслабитися і зняти напруження від ситуації, що викликала стрес, а й із задоволенням змоделювати і легко відтворити окремі мовленнєві ситуації, що характерні для їхнього кола спілкування. У казкотерапевтичних формах роботи перед дитиною виникає необхідність стримувати ситуативні афектні емоції і потік збудженого стресом спонтанного мовлення, керувати вираженням власних почуттів, думок, вражень і станів у гармонізованому спокійному мовленні. Для дітей, які в стані психічної травми бояться публічних висловлювань, добирається казка чи спеціально створюється новий корекційний казковий твір, у якому метафорично закодована інформація про страх і труднощі висловлюватися перед однолітками і дорослими та способи його подолання. Дитина не лише прослуховує ці казки, а й відтворює в грі шляхи подолання страху, малює ілюстрації до казки, перефразовує її на свій лад, складає нову казку з цим самим героєм і таким чином «ознайомившись» зі своїм страхом або іншим розладом, позбувається його.

Казкотерапія, надаючи дитині певні приклади мовленнєвої поведінки, певною мірою задовольняє природні дитячі потреби в: 1) мовно-мовленнєвій автономності, оскільки герої казок діють самостійно (зокрема і вербально) впродовж усього шляху, роблять вибір, приймають рішення, озвучують їх, спираючись лише на власні сили; 2) мовленнєво-мовній компетентності, оскільки герой виявляється здатним долати надзвичайні перешкоди, ставати переможцем, обов'язково досягати успіху; 3) мовленнєвій активності, оскільки герой завжди знаходиться в дії, русі, з кимось зустрічається, спілкується, комусь допомагає або підказує, кудись йде, активно розв'язує комунікативні проблеми (розповідає, попереджає, співає пісеньку, переконує, запитує, відповідає, доводить, розмірковує, вихваляє, описує, відмовляється, стверджує тощо; 4) мовленнєвому самовираженні, оскільки сам сюжет казки і її різні герої надають можливість дитині обрати образ за своїм уподобанням і проявити себе як мовленнєву особистість, мобілізувати свої найкращі якості, кращі сторони душі, розповісти про свої заповітні бажання, виявити у висловлюваннях свій емоційний стан, знання, взаємовідносини з дітьми, розв'язувати проблеми і подолати мовні та мовленнєві перешкоди, що виникають в її житті; 5) мовно-когнітивному і духовному зростанні, оскільки через чарівний світ казки, що сповнений дивами і таємницями, дає за допомогою засобів рідної мови знання про світ, вчить знаходити вихід із життєвих і мовленнєвих ситуацій, допомагає вірити в себе, у свої мовні можливості, в силу добра, любові та справедливості [11].

Входячи в країну казки, яка збуджує дитячу уяву, актуалізує мрії, бажання і наміри, дошкільники приймають казковий світ усім серцем, відчувають себе в ньому творцями власної мови й мовленнєво обдарованими особистостями. «Проживаючи» казку, перевтілюючись у казкових героїв, вони непомітно для себе позбуваються мовленнєвих проблем, отримують можливість відновити свій емоційний стан, усунути зайву ситуативність і спонтанність збудженої чи уповільненої мовленнєвої поведінки, подолати мовленнєву дезадаптацію, що спричинена посттравматичними розладами. Процес мовленнєво-мовного самовираження через казку безпосередньо пов'язаний і з укріпленням психічного здоров'я дитини, а тому розглядається нами як вагомий психопрофілактичний фактор.

У сеансах казкотерапії завжди наявні моменти «занурення» або вхід у казку і вихід із неї. Такий ритуал допомагає дітям безболісно і спокійно повернутися із драматичної реальності та метафоричної мови казки в повсякденну реальність і побутову мову. До подібних ритуалів можна зарахувати маніпуляції з чарівними предметами (золотий ключик, чарівна паличка, чарівна квітка, дзеркальце Аліси тощо), читання чарівних книг, проговорювання чарівних заклинань, присутність таємничого поводиря, відвідування казкової кімнати, присутність казкових персонажів (ляльок), використання атрибутів казкових героїв тощо.

Під час сеансу казкотерапії можна використовувати такі види казок, як:

– *художні казки* – створені багатовіковою мудрістю народу та авторськими оповіданнями. У художніх казках є дидактичні, психокорекційні, психотерапевтичні й медитативні аспекти. Саме з них дитина дізнається, що життя є активним протистоянням двох важливих елементів: добра та зла. Репертуар художніх казок та авторських оповідань може бути досить різноманітним. Дітям доречно читати літературні твори українських і зарубіжних авторів, а саме: «Ріпка», «Лисичка і рак», «Заєць і їжак», «Лисичка і журавель» (Іван Франко); «Журавель та чапля» (Олена Пчілка); «Біда навчить» (Леся Українка); «Брати-місяці» (Михайло Коцюбинський); «Про дівчинку Наталочку та сріблясту рибку» (Микола Трублаїні); «Про півника і курочку», «Бджолина перемога» (Наталя Забіла); «Горобець-горобчик» (Вадим Скомаровський); «Козенята та вовк» (Костянтин Ушинський); «Сьома дочка», «Фіалка і бджілка», «Зайчик і місяць», «Пелюстка і квітка», «Для чого півневі гребінець», «Їжачок і світлячок», «Два метелики», «Найгарніша мама», «Велике і мале», «Жаба, що співала по-журавлиному», «Як починається осінь», «Як зайчик грівся взимку проти місяця», «Зайчик і горобина», «Шпак прилетів» (Василь Сухомлинський); «Червона Шапочка», «Попелюшка», «Хлопчик-мізинчик» (Шарль Перро); «Дюймовочка», «Непохитний олов'яний солдатик» (Ганс-Крістіан Андерсен); «Мішок хитрощів», «Бременські музики» (брати Грімм); «Малюк і Карлсон» (уривки) (Астрід Ліндгрєн);

– *корекційні казки* – допомагають м'яко, толерантно, тактовно й ненав'язливо впливати на мовлення, емоційно-вольову та поведінкову сфери особистості дитини. Радимо використовувати збірник корекційних казок для дітей Аліни Руденко [9];

– *терапевтичні (психотерапевтичні)* – допомагають дітям прояснити різні життєві ситуації, відреагувати накопичені емоції, ознайомитися з різноманітними стратегіями поведінки. Окрім того, терапевтичні казки дають дитині змогу побувати на місці героя в певних ситуаціях у «безпечних умовах» і спробувати нові способи «виходу» із тривожних травматичних ситуацій. Дошкільникам можна читати такі терапевтичні казки: «Пані Копитко» (Олеся Тивонюк), «Кульбабка та Реп'яхи» (Юлія Лялякіна), «Сім'я Єдинорогів» (Наталя Плетньова), «Сміливі ластівки» (Лариса Герасимова), «Мати цілий світ» (Наталя Негода), «Лисенятко Рудько» (Наталя Пряхіна). Вони вміщені в книзі О. Шабловської «Терапевтичні казки для дітей, які стикнулися з війною» [12];

– *медитативні казки* – орієнтовані на розвиток різних видів чуття: зорових, слухових, нюхових, смакових, тактильних і кінестетичних. Медитація передбачає повне занурення в процес слухання через позитивні зорові, слухові, нюхові, смакові й тактильно-кінестетичні образи. Характер медитативних казок – подорож. Вони допомагають навчитися жити «тут і тепер». Наприклад, можна «вирушити» з дитиною в казковий ліс і поспілкуватися з квітами,

деревами, птахами та добрими тваринами [4]. Медитативні казки особливо важливі для дітей, які пережили, пережили психотравмівну ситуацію / подію, позаяк «позитивні образи медитативних казок проникають в несвідоме і формують там «енергетичний фундамент особистості» [13]. Вони заспокоюють, розслаблюють і викликають позитивні емоції, налаштовують дітей на гармонію з самим собою та оточенням. Тому ці казки читають дітям у спеціально створених умовах, коли дитина може лежати в ліжку, із заплющеними очима, у розслабленому стані, а психолог (або мама) спокійним голосом читати казку. Читання казки можна супроводжувати тихою музикою, звуками природи тощо.

Цікавими й психотерапевтично впливовими на психоемоційний стан дітей будуть медитативні казки з книги Оксани Луцесвської «Синя Парасоля» [6], Антоніни Оксанич «Медитативні історії на добраніч» [8].

Застосування казкотерапії може відбуватися різноманітними способами. З-поміж найпопулярніших можна виокремити такі:

- обговорення казки;
- самостійне створення казки дітьми;
- інсценування і драматизація казки;
- робота з основними мотивами казки.

Казкотерапія проводиться з дітьми 2–3 рази на тиждень і передбачає використання казок, рекомендованих програмами закладів дошкільної освіти, і створених як дошкільниками, так і дитячими психологами спеціально для подолання дітьми психологічних бар'єрів, що виникають у них у зв'язку з психологічними травмами.

Якщо є можливість, то можна спеціально створювати казкові кімнати, у яких проводяться розвивальні казкотерапевтичні заняття (сеанси).

Увесь казковий інтер'єр таких кімнат нагадує дітям їхні улюблені казки. У них дошкільнят завжди очікують казкові будиночки, з віконечь яких на кожному занятті виглядають різні казкові персонажі. Це і три ведмеді, і семеро козенят, і Вінні-Пух, і Баба Яга, і принцеси, і Сніжна Королева, і лісова Фея, і Крокодил Гена, і Золота Рибка, і сірий вовк, і колобок, і хитра лисичка та ін.

У казковій кімнаті діти бачать не лише ляльок – героїв казок, а й гортають книжки з текстами казок, ілюстраціями до них, також багато казкових персонажів із відомих їм казок, що намальовані самими дітьми чи представлені репродукціями картин і серією сюжетних картинок. У кімнаті також мають бути казкові речі: чарівна паличка, що виконує бажання дітей; магічний обруч, який дає силу і впевненість; чарівний перстень, що здатен перенести дітей у будь-яку казку; чарівна квітка, яка дає наснагу для подорожей в інші країни; чарівна лампа, що підказує дорогу різними казками й загадковими казковими світами; килим-літак і літаюча тарілка, що переносять на інші планети й галактики тощо.

У казковій кімнаті можна прослухати казку, намалювати її фрагмент; погратися статуєтками казкових персонажів, ляльками-моделями; приміряти маски й костюми казкових героїв; можна перевтілитися в королеву чи лицаря; поспілкуватися з Мауглі та ведмедем Балу; створити нову казку, пофантазувати й помріяти; розвивати мовленнєві навички чи подивитися мультфільми.

Кожне казкотерапевтичне заняття має таку узагальнену структуру [11], яку запропоновано нижче.

1. Ритуал «входження» в казку з метою створення настрою на мовленнєву взаємодію. Змістом цього етапу зазвичай є колективні вправи, у яких виконуються дії, що згуртовують дітей (ставши в коло, діти або передають один одному м'яч із побажаннями добра, радості, любові, або дивляться на запалену в центрі кола свічку і, взявшись за руки, подумки надсилають один одному привітання, побажання чи загадують власні бажання тощо).

2. Повторення, щоб згадати, яку казку розповідали минулого разу, яких дійшли висновків, якого мовленнєвого досвіду набули, чого навчилися (розповідати, описувати героїв казки,

місце їх подій, розмірковувати). Психолог ставить дітям запитання, активізує мовленнєві процеси, з'ясовує, як їм допомогло те, чого вони вже навчилися на попередніх заняттях.

3. Розширення уявлень дітей про мову та комунікативні можливості дитячого мовлення. Психолог розповідає нову казку, запитує, чи хочуть вони допомогти якому-небудь персонажеві з казки (заспівати пісеньку, підбадьорити, заохотити, виконати разом мовленнєві дії, відтворюючи зміст казки в особах, запитати героїв казки про щось цікаве для них, поспілкуватися з персонажами казок на певну тему, передати привітання і побажання іншим персонажам казок, написати і передати їм листа, запросити до себе в гості, з улюбленими персонажами погратися в нову, вигадану дітьми гру, попередньо розповівши її зміст, разом із героями казок помріяти й пофантазувати про бажане, очікуване, уявне і несподіване тощо).

4. Набуття дітьми нового інтелектуально-мовленнєвого досвіду та закріплення нових мовленнєвих навичок і якостей. Психолог організовує ігри, які допомагають дошкільникам оволодіти новим креативно-чуттєвим досвідом, а також проводить разом із дітьми символічні подорожі, перевтілення, перетворення, що сприяють індивідуальній експлікації внутрішнього емоційного потенціалу особистості дитини під час говоріння.

5. Інтеграція нового креативно-мовленнєвого досвіду в життєдіяльність дітей. Психолог обговорює разом із ними те, у яких життєвих ситуаціях вони можуть використовувати той, актуалізований засобом казки, інтелектуально-чуттєвий і мовленнєвий досвід, якого набули на казкотерапевтичному занятті, що сприяло подальшому самостановленню та розкриттю душевних сил дитини, захищало від стресів і травмівних психостанів.

6. Резюмування. Узагальнення набутого когнітивно-чуттєвого й естетично-мовленнєвого досвіду та додавання його до наявного в дітей практичного досвіду. Психолог підбиває підсумок заняття. Узагальнює те, що відбувалося на ньому; відзначає окремих дітей за їх плідну активність; підкреслює цінність набутого багатогранного досвіду; називає конкретні ситуації реального життя, у яких діти можуть толерантно та доречно використати новий комунікативний досвід, що інтегрально охоплює різні аспекти духовно-душевної природи особистості дитини.

7. Ритуал виходу з казки. Психолог готує дітей до взаємодії у звичайному соціокультурному середовищі. Повтор ритуалу входження в казку з доповненнями. Психолог говорить: «Ми беремо з собою все цінне, важливе, що ми сьогодні відчували, сприймали, переживали, чого навчилися, що увійшло в наші серця й там залишилося жити, щоб у світі було більше радості й краси». Діти, стоячи колом, виконують рухи, ніби щось беруть з кола й прикладають руки до грудей.

Важливо пам'ятати, що в процесі використання казкотерапії головну увагу варто приділяти емоційно-особистісним відносинам, у яких психолог виявляє інтерес до всіх особистісних проявів дітей, до їх мовленнєвої індивідуальності й разом із дітьми відчуває, розуміє і пізнає те, що переживає кожна дитина.

Казкотерапія як психотерапевтична життєзмінювальна й психолінгвотерапевтична технологія сприяє розвитку в дітей психологічної готовності змінюватися, розвиватися та ставати цілісними особистостями, відкривати в собі притаманні лише їм мовленнєві таланти й особливості індивідуального мовлення, потенціал для конструктивних комунікативних відносин із людьми, які присутні поряд, для вербального самоаналізу та особистісного зростання, для вияву любові та доброти.

Використані літературні джерела

1. *Вознесенька О.* Арттерапія у подоланні психічної травми: практ. посіб. / О. Вознесенька, М. Сидоркіна. – Київ : Золоті ворота, 2015. – 148 с.

2. *Вознесеньська О.* Арттерапія у роботі практичного психолога: використання арттехнологій в освіті / О. Вознесеньська, Л. Мова. – Київ : Шкільний світ, 2007. – 120 с.

3. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Том 2: навч. посіб. / за заг. ред. Л. Малогулко; Дж. Креймєр, Т. Вебер, М. Войтович, Л. Гридковець, Л. Гриценко, В. Кочубей. – Київ : СВАРОГ, 2023. – 240 с.
4. *Замелюк М. І.* Казкотерапія як психологічний метод у роботі з дітьми дошкільного віку / М. І. Замелюк, С. О. Міліщук // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2019. – Вип. 63. – №1. – С. 41–44. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.63-1.8>.
5. *Калмикова Л. О.* Психологія розвитку мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку: дис. ... д-ра психол. наук / Л. О. Калмикова. – Київ : Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2011. – 462 с.
6. *Луцевська О.* Синя Парасоля / О. Луцевська. – Чернівці : Чорні Вівці, 2016. – 36 с.
7. *Мушкевич М.* Казкотерапія як метод психологічного супроводу сімей із проблемною дитиною / М. Мушкевич // Психологічні перспективи. – 2019. – Вип. 33. – С. 205–220.
8. *Оксанич А.* Медитативні історії на добраніч / А. Оксанич. – Київ : Моя книжкова полиця, 2024. – 88 с.
9. *Руденко А.* Ігри і казки, які лікують / А. Руденко. – Харків : Основа, 2019. – 176 с.
10. *Сухомлинський В. О.* Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: в 5 т. – Київ : Рад. шк., 1977.
11. Психолого-педагогічний супровід виховання і розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб: концепція, методика, технології : навч.-метод. посіб. / І. О. Луценко, А. М. Богуш, Л. О. Калмикова, В. У. Кузьменко, С. І. Поворознюк, О. Д. Рейпольська ; за наук. ред. І. О. Луценко. – Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. – 213 с.
12. *Шабловська О.* Терапевтичні казки для дітей, які стикнулися з війною: книга-збірник / О. Шабловська // Міжнародна психологічна асоціація проєктивних методик (МПАПМ). – 2023. – URL: <http://surl.li/tspiz>.
13. *Шкарлатюк К. І.* Медитативні казки як ресурс особистісного розвитку дитини з психофізичними порушеннями / К. І. Шкарлатюк, О. В. Сойко // Психологія: реальність і перспективи. – 2017. – Вип. 8. – С. 300–304.

References

1. Voznesenska, O., & Sydorkina, M. (2015). *Artterapiia u podolanni psykhičnoi travmy: praktychnyi posibnyk [Art therapy in overcoming mental trauma: a practical guide]*. Kyiv, 148 p. [in Ukrainian].
2. Voznesenska, O., & Mova, L. (2007). *Artterapiia u roboti praktychnoho psykhologa: vykorystannia arttekhnologii v osviti [Art therapy in the work of a practical psychologist: the use of art technologies in education]*. Kyiv, 120 p. [in Ukrainian].
3. Kramer, J., Weber, T., Voitovich, M., Hrydkovets, L., Hrytsenok, L., & Kochubey, V.; Malogulko, L. (Ed.). (2023). *Osnovy reabilitatsiinoi psykhologii [Fundamentals of rehabilitation psychology]*. Kyiv, Vol. 2. 240 p. [in Ukrainian].
4. Zameliuk, M. I., & Milischuk, S. O. (2019). Kazkoterapiia yak psykhologichnyi metod u roboti z ditmy doshkilnoho viku [Fairy tale therapy as a psychological method in working with preschool children]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of formation of creative personality in higher and secondary schools*. Issue 63. No. 1, P. 41–44. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.63-1.8> [in Ukrainian].
5. Kalmykova, L. O. (2011). *Psykhologhiia rozvytku movlennievoi diialnosti ditei doshkilnoho viku [Psychology of development of speech activity of preschool children]*. Doctor of Psychology Thesis. Kyiv, 462 p. [in Ukrainian].
6. Lushchevska, O. (2016). *Synia Parasolia [Blue Umbrella]*. Chernivtzi, 36 p. [in Ukrainian].
7. Mushkevych, M. (2019). Kazkoterapiia yak metod psykhologichnoho suprovodu simei iz problemnoiu dytynoiu [Fairy tale therapy as a method of psychological support for families with a problem child]. *Psykhologichni perspektyvy – Psychological perspectives*. 33. P. 205–220. [in Ukrainian].
8. Oksanych, A. (2024). *Medytatyvni istorii na dobranich [Meditative Goodnight Stories]*. Kyiv. 88 p. [in Ukrainian].

9. Rudenko, A. (2019). *Ihry i kazky, yaki likuiut [Games and fairy tales that heal]*. Kharkiv. [in Ukrainian].
10. Sukhomlynsky, V. O. (1977). *Sertse viddaiu ditiam [I give my heart to children]*. Kyiv. Vol. 1–5. [in Ukrainian].
11. Lutsenko, I. (Ed.); Lutsenko, I., Bogush, A., Kalmykova, L., Kuzmenko, V., Reipolska, V., Povoroziuk, S., Reipolska, O. (2018). *Psykhologo-pedahohichniy suprovid vykhovannia i rozvytku ditei doshkilnoho viku z rodyn uchasnykiv ATO i vnutrishno peremishchenykh osib: kontseptsiia, metodyka, tekhnolohii [Psychological and pedagogical support of upbringing and development of preschool children from families of ATO participants and internally displaced persons: concept, methodology, technologies]*. Kyiv. 213 p. [in Ukrainian].
12. Shablovska, O. (2023). *Terapevtychni kazky dlia ditei, yaki styknylysia z viinoiu [Therapeutic fairy tales for children who have faced war]*. *Mizhnarodna psykhologichna asotsiatsiia proektyvnykh metodyk – International Psychological Association of Projective Techniques*. Retrieved from: <http://surl.li/tspiz> [in Ukrainian].
13. Shkarlatyuk, K. I., & Soiko, O. V. (2017). *Medytatyvni kazky yak resurs osobystisnoho rozvytku dytyny z psykhofizychnymy porushenniamy [Meditative fairy tales as a resource for personal development of a child with psychophysical disorders]*. *Psykhologhiia: realnist i perspektyvy – Psychology: reality and prospects*. 8, P. 300–304. [in Ukrainian].

Kalmykova Larysa, Kharchenko Nataliia, Mysan Inna

OVERCOMING PSYCHO-TRAUMATIC CONDITIONS IN CHILDREN FROM TEMPORARILY DISPLACED FAMILIES IN WAR CONDITIONS

Summary.

The article reveals psychotherapeutic life-changing and psycholinguistic technologies of psychological assistance to children affected by various psychotraumatic situations/events. A psychotraumatic situation/event is defined as any personally significant situation (phenomenon) that has the nature of a pathogenic emotional impact on the human psyche and can, in the case of insufficient formation of protective psychological mechanisms, cause mental disorders. These are events that threaten the life and physical integrity of a person: injuries, contusions, physical trauma; severe medical procedures; death or death of loved ones, comrades-in-arms, civilians; images of death, injuries and human suffering. The definition of “psychotechnology” (in the broad sense) is interpreted, firstly, as a set of interdisciplinary knowledge about the purpose, tasks, algorithms, structure, content and organizational forms and means of psychotherapeutic influences in the educational process of preschool education, which ensure harmonization and optimization of children’s speech, development of native language and speech; secondly, as scientifically motivated, empirically tested in practice and proven psychotechniques of speech development (in the narrow sense).

Psychotechniques are interpreted in two ways: 1) based on the views of those who develop children’s speech, as a set of targeted psycholinguistic and life-changing influences for the harmonization of speech and the mental processes, personal characteristics and psychological states associated with it; 2) based on the views of those who learn, as a way of mastering and mastering speech harmonized after a psychological trauma.

The harmonization and optimization of children’s speech by means of group psychotherapy, life-changing and psycholinguistic technologies, is considered as an effective psychotherapeutic means of providing children with psychological assistance, relieving stress and tension, eliminating destructive factors that cause disharmony and dissonance in children’s statements.

Keywords: *psychotraumatic states; psychotraumatic situation/event; temporarily displaced persons; war conditions; psychological assistance; life-changing technologies; psycholinguistic technologies; fairy tale therapy; harmonization and optimization of statements; internal mental structures and functions.*

Стаття надійшла до редакції 14 травня 2024 року